

O GRAĐEVINSKOM RAZVOJU GRADA HVARA POLOVINOM XV STOLJEĆA

NIKO DUBOKOVIĆ

Kao i ostali dalmatinski gradovi sjedišta komuna i Hvar je tvorevina srednjeg vijeka. Ali dok povijest najvećeg broja ovih zadire duboko u rani srednji vijek, ili vuče korijen od rimskih municipija, Hvar je kao grad i kao komuna mnogo mlađi.

Otok Hvar je od VIII do XII v. neretljansko područje. Težište stanovanja i života ovih naših pređa bilo je u selima plodne sjeverne otočke ravnice, što je i logično, dok su oni na Hvaru držali utvrđenje, izgleda porušeno u mnogobrojnim sukobima sa Venecijom. Uz utvrđenje neretljanskog vremena bilo je jamačno na tom mjestu njihovo skromno naselje, a i Benediktinci su imali svoj hospic na mjestu današnje katedrale.

Naselje u Hvaru nam nije ostavilo tragova — kao što su ostale ruševine starih utvrda, kako ćemo niže još navesti, — ali je ono u logici značaja mjesta, jer ako su postojala grčka pa rimska naseljenja, zahvaljujući izvanrednim nautičkim svojstvima luke, pa ako je kasnije u XIII v. na tom mjestu izrastao pravi grad i stvorio svoju komunu, logično je da su i Neretljani imali jedno svoje stanište, kao kariku u kontinuitetu života, što ga je uslovljavala onda kao i danas veoma pogodna hvarska uvala.

Nakon prvog zauzeća otoka od strane Venecije 1135. stvorena je 1147. pod Venecijom hvarska biskupija, kao protuteža kontinentalnoj splitskoj, tada pod ugarsko-hrvatskim kraljem. I ako je prvobitno sjedište ove nove biskupije moralo biti u predjelu gdje je boravio neretljanski župan i narod,¹⁾ vjerovatno u Starome Gradu, biskupija je od početka bila potencijalni protivnik županskom rodovskom ili — ekonomski izraženo — autarhijskom sistemu života otoka, i mi predpostavljamo, da se zahvaljujući njoj, njenoj moći i uticaju, prije i nakon prelaza u današnji grad Hvar, počeo stvarati

---

¹⁾ Opširnije o ovome problemu u članku Nika Duboković: »Prilog rješenju pitanja postanka hvarske komune« u Prilozi povijesti otoka Hvara I, p. 17, izd. Historijskog arhiva Hvar 1959.

i razvijati urbanski elemenat u današnjem gradu Hvaru, čija luka je sa svoje strane opet unosila u taj proces svoje geografske i navigacione uslove, da postane spoj sa vanjskim svijetom. Prenosom sjedišta biskupa u Hvar — koje mi ne znamo kada je uslijedilo — ali vjerojatno još u XII v. — taj novi grad, jer je biskupija atribut grada, i ako još bez oblika grada, počeo je sticati i praktificirati građanske forme života, po ugledu na ostale stare municipalne gradove, a pod zaštitom crkve i imuniteta što ga je ona pružala, braneći grad od još uvijek vladajućeg župana na otoku.²⁾

I tako, u pogodnom času, u okviru borba Venecije s Omišem i njenom starom težnjom zauzeća naše obale, Hvar se, posredstvom biskupa, naravnog pokrovitelja grada, predao Veneciji 1278.

U tom času predaje, već smo rekli, postojao je u gradu Hvaru više manje organizirani društveno-administrativni život, sa vlastitom upravom, naime gradskim vijećem (ono što su kasnije bili patriciji za razliku od predkomunalnog plemstva), koje je na osnovu akta o predaji preuzelo vlast na čitavome otoku, eliminirajući župana, a agregirajući sebi nagodbom (stvar onda uobičajena) dio starog plemstva. Ali grada u materijalnom smislu nije još tada bilo. Falila je forma, zaštita zidina — glavni fizički atribut i simbol grada, falila je gradska palača, pa i sjedište biskupa (koji je boravio u Benediktinskom samostanu), i dovoljan broj stanovnika.³⁾

Sve je to sada trebalo početi stvarati, jer je grad stekao političke uslove za afirmaciju, a bila je to i želja mletačke vlade (koja je veoma uporno na tome nastojala), koja je uz nautički savršenu luku i vlast na otoku, trebala zaštitu za svoju mornaričku bazu. I odmah se počelo gradnjom zidina i arsenala.

Posjedujemo priličnu dokumentaciju o izgradnji javnih građevina u gradu. O njegovom izgledu oko 1278. pisao je u zadnje vrijeme Remigio Bučić.⁴⁾ Tako znamo — među inim — da je prvobitno naselje ranog srednjeg vijeka, ono koje smatramo neretljskim, bilo na položaju zvanom Burg (predgrade), i sada već propalo (*civitas quae aliis temporibus fuit*), a da se *civitas nova* — današnji Grad — upravo koncem XIII v. počela oblikovati, zahvaljujući upravo događaju iz 1278. Ta *civitas nova* nalazila se je na mjestu današnjeg Grada, ispod malog kaštila na brežuljku, oko kojeg je Venecija, čim je njena vlast priznata, forsirala podizanje obrambenog zida, kao i izgradnju potrebnih javnih zgrada. Ovim akcijama današnji Burg nije bio obuhvaćen, i tamo je, naprotiv, stajala u tom času ruševina već spomenutog starog utvrđenja.⁵⁾

²⁾ Idem.

³⁾ Remigio Bučić: *Civitas nova et civitas quae aliquis temporibus fuit*, — Vjesnik arh. muzeja u Splitu LII, p. 114.

⁴⁾ Idem, i prvi akti mletačke vlade nakon predaje 1278. — v. članak pod 1).

⁵⁾ Idem — p. 117.

Venecija je 1358. napustila Dalmaciju i Hvar, da se po treći put definitivno vrati 1420. Ali ni tada nije ona naišla na dovoljno izgrađeni grad, vjerojatno zato, što je gradski razvoj bio ipak pretežnim dijelom uslovljen njegovom funkcijom mornaričke baze, a još više kao etapa mletačkog trgovačkog prometa, a to je ipak punih 80 godina bilo izostalo.

Država je sada povratila gradu ulogu u punom smislu, koja mu je bila položajem i potrebama flote namijenjena (nautička etapa za flotu i trgovinu, ratna luka i mjesto snabdijevanja), a građani su sa svoje strane shvatili, da je uslov učvršćenja grada i komune kao političke tvorevine, da se demografski i urbanistički poveća i oblikuje, — »ut civitas populaverit«.

Plod te težnje je današnji izgled ovog našeg grada. Ali tada — u početku XV v. — trebalo je još mnogo raditi.

Tako je u XV v. komunalna uprava favorizirala izgradnju Burga, paralelno s nadopunom onih praznih prostora što su postojali u Gradu.

Zemlja, sva gradilišta u gradu su bila vlasništvo komune, kao i drugovdje na otoku, pa ih je ona podjeljivala ali nije poklanjala, s obavezom pogodovnicima da plaćaju mali godišnji najam.

U jednom kodeksu investitura (liber gratiarum) XV v.⁶⁾ imamo podatke o davanju zemlje za pedesetak godina, koji idu od konca prve do konca treće četvrtine stoljeća. Razdoblje nije veliko, ali koincidira sa jamačno najjačim, časom razvoja Burga, koji je do tada bio samo urbanistički načrt. Broj ovih zapisa čini nam se dovoljno velik, da ukaže, da se tada forsiralo izgradnju ovog predgrađa, dok je istodobno u Gradu, tada već prilično izgrađenom, građevinska djelatnost bila mnogo manja. I jedno i drugo se dobro vidi iz zapisa, koji nam bezuslovno daju sa gledišta relativnosti točan omjer tadanje građevinske djelatnosti u oba predjela.

Iz citiranog kodeksa ispisali smo oko 200 zabilježaba davanja parcela. One nisu unapred određene veličine, nego se odmjeravaju od slučaja do slučaja, a iznose npr. 15×15, 15×25, 25×25 ruku (lakata).⁷⁾ Zapisi idu po prilici od 1431. do 1475, a nekoliko samo u konac vijeka. U kodeksu godine davanja koncesija nisu nanižane po redu, jer registar nije izvornik, nego prepis učinjen naknadno, ali ipak još u XV v., na pergameni, iz vjerovatno rasutih listova, pa ova okolnost objašnjava nesistematičnost registracije.⁸⁾ Neiskorištene gratie daju se drugim licima, a

⁶⁾ Liber gratiarum XV v. u Historijskom arhivu u Hvaru, — v. Inventar Historijskog arhiva 1955.

⁷⁾ braccio veneto = 68 cm cca.

⁸⁾ Radi toga je bilo čestih protesta pučana; još 1798, u jednom izvještaju austrijskom guverneru u Zadru, predstavnici Velikog vijeća govore o silnom neredu evidencije date zemlje u investituru, što znači da ona nikad nije bila dovedena u red.

kadkada u zapisu stoji rok do kojeg se ima sagraditi kuća. Visina kanona — obično 4 solda — se također upisuje u bilješku o investituri, kao i formula, da će knez braniti investiranog protiv trećega.⁹⁾

Od iscrpljenih zapisa valja da odbijemo oko 30 investitura, jer smo ih toliko našli da se odnose na Grad i druge predjele sjeverno od pjace, dakle izvan Burga (in civitate, in civitate nova, apud s. Marchum, super s. Marci, ubi erat besagno, apud logiam veterem,¹⁰⁾ sub castro, in Gogliava, ubi erat berlina), pa nam ih za Burg ostaje oko 170. Nabrojena mjesta nalaze se sva sa gornje strane onda velike tratine (terra plana, planicies, plathea, nekad morske uvale, imajući u dnu katedralu sa biskupskim stanom, u XIII v. benediktinskim samostanom s. Marie de Lesna.¹¹⁾ S druge južne strane ove tratine stoji Burg, o kojem sada želimo govoriti, pa kad su se ove dvije grupe naselja jednakomjerno razvile, tratina koja ih je dijelila postala je trg, centar grada, spojnica, koja je dva napućena obronka sjedinila u harmoničnu skladnu cjelinu.

U našim zabilješkama Burg se naziva trojako. Prvi je generički naziv burgus — predgrađe — drugi naziv se orijentira prema crkvi na vrhu, pa kancelarija kaže »sub. s. Nicolaum Bassum«, gdje pobliza oznaka »bassus« diferencira ovaj vrh od onog gdje je 1811. sagrađen Fort Napolen, koji je također nosio ime s. Nikola.¹²⁾ Treća je orijentacija po crkvi s. Anuncijate (apud ili retro ecc. am s. Mariae Nuntiatæ). Mi sad možemo uzeti, da prvi generički naziv obuhvaća čitav predio, onaj s. Nikole gornje slojeve padine (danas Glavica), a s. Marija priobalni pojas Burga, gdje je kasnije nastala današnja ulica Pučkog prevrata.

Odvojimo li sada investirane čestice zemlje, koje se vezuju za predio oko ove crkve, vidimo da je polovica kuća sagrađena oko crkve, arsenala i uz obalu, a to opet znači, da ni na obalnom pojasu Burga nije bilo kuća u vrijeme naših zapisa. Također izgled nekih kuća sa južne i sjeverne strane ulice odaje i danas doba kada su zapisi nastali.

Posebno npr. investitura trgovca Jurja de Pace 1464. odnosila se na pravo gradnje pristana ispod crkve Anuncijate.¹³⁾ Sudeći

⁹⁾ Rimski superficies.

¹⁰⁾ v. R. Bučić: O javnim građevinama na Hvaru, — izd. Hist. arh. u Hvaru 1956.

¹¹⁾ Hvarski trg pokriva površinu od oko 4350 četvornih metara, pa je najveći u Dalmaciji, i nikad ne bi bio toliko velik, da se razvio u sredini aglomeracije, umjesto što je nastao približavanjem dvaju naselja radi njihovog urbanističkog širenja.

¹²⁾ Augustinijanci su svoj samostan sagradili kod ove crkve, ali se ne zna kada.

¹³⁾ Ova koncesija je data vjerovatno (kažemo vjerovatno, jer se u onim vremenima neprestano transgrediralo propise) izvan zabranjene dionice zauzimanja obale, prema odluci kneza Marka Magno 1442, — v. Ljubčić: Statuta str. 234/235, ali prema investituri pogodovnik nije smio

pak po tekstu investiture Antuna Šilovića 1465. mora da je Anuncijata bila izvorno vezana uz hospic za siromahe, jer je taj objekt u doba koje opisujemo predat njemu za gradnju kuće.¹⁴⁾ Kuća koja danas stoji uz južni bok crkve bila je vjerovatno stan rektora crkve, gdje je kasnije stanovao kanonik Matija Lukanić, njen upravitelj u početku bune 1510.

Mi ovime ne možemo tvrditi, da su investiture što smo ih iz kodeksa iscrpli jedine koje su u datom razdoblju date za područje koje je predmet ovog članka.¹⁵⁾ Nije međutim vjerojatno da ih je bilo mnogo više, jer broj od 200 novogradnja je znatan za površinu Burga. Mi ćemo ih u nastavku usporediti sa drugim podacima što nam stoje na raspolaganju, iako iz kasnijih i recentnih vremena, ali će nam služiti kao argumenat a fortiori. Smatramo da ćemo time dobiti približnu sliku razvitka Hvara i stepena njegove napučenosti u tome razdoblju, kao i njegov demografski sastav. Osobito za ovo potonje smatramo, da će slika demografskog i društvenog sastava jedne trećine stanovnika toga časa dozvoliti da konkludiramo približno jednako i za cjelinu.

Sudeći po stilskom izgledu ovog dijela grada — Burga — mnogo je građeno i u XVI v., pa donekle i u XVII, ali onda kasnije više nije, jer se grad u XVIII i XIX v. urbanistički nije više razvijao. Kada dakle stanje koje smo utvrdili za opisano razdoblje XV v. usporedimo s jednim podatkom iz konca XVIII v., naše će tvrdnje dobiti na uvjerljivosti. Godine 1779. u čitavom gradu je bilo 219 obitelji,¹⁶⁾ pa ako taj broj obitelji sravnimo sa naših 170 zapisa, stičemo sigurno uvjerenje, da je Burg formiran, oblikovan u XV v., jer je za to onih 170 investitura dostajalo. Kad još navedemo da je 1913. u gradu bilo svega 500 kuća, dobijamo isti utisak, jer naših 170 investitura iz XV v. iznose nešto više od 1/3 sveukupnog broja kuća XX vijeka.

Imaoci investitura morali su graditi u određenom roku, jer je općini bilo do toga da se predio stvarno napuči. U jednoj od naših investitura — iz 1440. — to izričito stoji ovako formulirano: »ut habeat causam habitandi et permanendi in Lesina, et ut civitas populaverit«. Ako dakle investirana osoba nije gradila i nije udovoljila ovoj svrsi, da se naime grad napuči, teren je dobio drugi.

---

zabraniti manipulaciju na svome gatu drugim licima, a to je bila jedna od svrha ove kneževе odluke.

¹⁴⁾ Bio je naravno ruševina, kao takva — logično napuštena — vlasništvo općine, koja je tako mogla investirati Šilovića.

¹⁵⁾ Do časa kada je Historijski arhiv preuzeo arhiv općine Hvar, ovaj je pretrpio niz seljenja i uništenja, i ima se utisak, da je najviše stradao fond stare komune (koja je trajala do 1806). Potpisani je 1951 veliki dio ovog fonda izvukao iz podkrovlja današnje galerije slika, gdje je ležao u bijednom stanju. U postradale dokumente valja ubrojiti sve registre gratia XV i XVI v., i niz kasnijih, izuzam ovog našeg.

¹⁶⁾ t. zv. Svezak Botteri I, — radi sadržaja v. Inventar Historijskog arhiva 1957.

Zato su investirani tereni u najvećem broju slučajeva odmah i izgrađivani. Zidara je u gradu bilo, oni su od svih zanata bili najjače zastupani. Kolike i kakove su to bile kuće možemo zamisliti, i moramo pretpostaviti da je sve bilo prilično skromno i improvizirano.

Zanimljivo je, da je društveni sastav naseljenih obitelji vrlo različit, da ima među njima plemića, starih (predkomunalnih) i novih iz XV v., uz obrtnike i ostale (bez vidljivog određenog zanata) doseljenike iz vana. Po tome možemo suditi, da su životni uslovi jednih i drugih bili prilično skromni i jednakomjerni, jer nije moguće pretpostaviti naročite razlike u oblicima života ljudi, koji su usko jedan do drugoga živjeli u novosagrađenim improviziranim kućama.

Među novim posjednicima kuća našli smo 16 plemića, od kojih su polovina iz vremena prije agregacije 1420, a nekoliko ih je iz praplemstva, onog predkomunalnog¹⁷⁾ Mikša, Gazzari, Paladini (Lucić), Ozor, Duimičić, Marin Marinov, Hektor Antunov (preci Hektorovića). Okolnost da i najstarije plemstvo gradi kuće — umjesto da odavna kuću posjeduje, kako bi na prvi mah izgledalo logično — možda je bila posljedica obaveze rezidencije plemića u gradu, što im je namećao općinski statut. Ovaj propis je doduše iz 1331,¹⁸⁾ (očevidno uperen protiv starog plemstva, koja je tipični gradski patricijat želio imati blizu sebe i daleko od masa, koje su uz to plemstvo bile vezane), ali je pitanje kako se sprovodio do 1420, naime prije povratka Mletaka. Ovo naseljavanje velikog broja plemića moglo je međutim imati i jedan drugi uzrok. Plemići su naime, i prije bune od 1510. imali radi previranja u starim selima, gdje su im bila imanja (Dol, Vrbanj, Pitve), sve teže uslove adaptacije sa seoskim pučanstvom, pa su počeli tražiti periferiju otoka. Oni nakon tihog previranja XIV/XV v. i kompromisa sa pučanima 1420, koji je zadovoljio izgleda samo jedno selo, nisu više bili na selu u svome ambijentu.¹⁹⁾

Sa gledišta zanata u našem smo popisu mogli nabrojiti, sudeći po izričitoj denominaciji (a bilo ih je sigurno više), 2 brodograditelja, 2 drvodjelca, 2 kovača, 2 cipelara, 3 brijača, 1 krojača, 1 apotekara, 1 zlatara, 5 zidara i liječnika Andriju de Pisis,²⁰⁾ plaćenog općinskog liječnika, koji je investituru dobio nešto prije, jer nije u našem popisu.

Sa demografskog gledišta našli smo relativno malen broj doseljenika, i to skoro isključivo naše ljude, jer su pravi stranci u beznačajnom broju, pa je narodnosni sastav pučanstva i došljaka

¹⁷⁾ Predkomunalno, rodovsko ili župansko plemstvo, — v. o tome notu br. 1 na str. 67 u »Prilozi povijesti otoka Hvara I«, op. cit.

¹⁸⁾ Liber I, caput XXVII Statuta Hvara.

¹⁹⁾ v. Prilozi povijesti, op. cit. p. 41 i 54.

²⁰⁾ Došao vjerovatno iza magistra Pavla, što ga spominje dr. Novak u »Hvar kroz stoljeća«, izd. 1960, na str. 134.

veoma čist. Dubrovčana smo nabrojili 9,²¹⁾ među njima klesare, zidare i zlatara, a onda 2 Kotoranina i po jednog Splitsanina i Bračanina — i jednog ili dva Talijana. Najveći broj doseljenika bio je iz Primorja — 22 — pa svaki od njih nosi predikat »de Crayna«. Ovaj priliv Primoraca bio je blag ali konstantan i (prije naziv nalazimo u početku XIV v.) i nekako naravan, od doba kada su naše otoke zauzeli Neretljani, pa i do naših današnjih dana, dok je intenzitet migracionog strujanja varirao prema političkom stanju na kontinentu. U vrijeme naših zapisa turski pritisak — pad Bosne 1463. — već se osjećao, pa je možda uzrokovao pojačani priliv na Hvar.

Čitav inače popis pun je zvučnih naših narodnih vlastitih imena kao Siško, Živko, Vuko, Radoj, Dobra, Marica, Vladan, Stanica, Maruša, Cvitko, Ljubo, Božidar, Radovan, i prezimena, bilo autohtonih, kao Vlahović, Stanoević, Malnić, Ljubić, Milošković (obrotnika i građana), i Dujmičić, Barbić, Jakšić, Stipoević (plemića), kao i novonaseljenih došljaka.

---

²¹⁾ Siško, Živko — murali — izričito nazvani: de Ragusio, — Božidar, lapicida: de Ragusio, — Mro Nicolao aurificis de Ragusio. Ostali dubrovčani: Nikola Peretić s bratom (cum fratre), Petrus Drak, Marinus, Mgr Matheus — svi: de Ragusio. Vidi i C. Fisković, Dubrovački kovači i lijevači broskog oružja u XVI stoljeću. Mornarički glasnik XI, br. 1, str. 48. Split 1961.

DU DEVELOPPEMENT URBAIN DE LA VILLE DE HVAR AU COURS DES 2me et 3me QUARTS DU XV s.

NIKO DUBOKOVIĆ

Hvar est la plus jeune des villes médiévales de la Dalmatie. Elle a commencé à se former grâce à l'établissement de l'évêché d'une part (époque incertaine du XII s. probablement), et aux excellentes qualités de la rade de Hvar de l'autre. Hvar était en effet un port de relâche de tout premier ordre pour la navigation adriatique longitudinale et transversale, qui était celle du commerce vénitien.

Toutefois, ce n'est qu'en 1278, à la reddition à Venise, que la ville déjà épiscopale, recut la juridiction sur l'île toute entière et devint le centre légal d'une commune. Après quoi commencèrent aussitôt les travaux de fortification, aidés par l'état. Mais la question de peuplement étant un problème démographique exigeait un temps plus long.

Ainsi, tandis que la ville au XV s., ceinte de murailles et surplombée d'un fort, avait atteint un degré de formation suffisant, sa partie complémentaire dite Bourg (faubourg), restait déserte. On n'y voyait que les vestiges des fortifications préurbaines, une église de St. Nicolas sur le sommet de la colline, et celle de Notre Dame de l'Annonciation au bord de la mer.

Le sol étant communal, on ne pouvait pas se procurer le terrain de construction par achat, mais uniquement par investiture, moyennant

une redevance annuelle minimale (ce qui donnait lieu à un droit quasi-réel, ou le bénéficiaire (l'investi) pouvait obtenir du comte, en défense de son droit, ce qu'on aurait pu appeler une action d'«interdiction de superficie»).

Dans un registre des investitures communales (*Liber gratiarum*) nous avons pu compter, pour les 2me et 3me quarts du XV s., 170 investitures de terrains pour bâtir dans la zone du Bourg, en même temps que 30 investitures pour le reste de la ville. Cette proportion de 1:6 en faveur du Bourg nous confirme dans l'idée que la Ville était à ce moment déjà formée. Puis, en comparant les 170 constructions avec 500, qu'est le nombre des maisons de Hvar au XX s. (la ville n'a pas eu d'essorit du XVII au XX s.), il nous a paru évident que le Bourg à son tour était formé à l'époque dont nous nous occupons.

De façon subsidiaire, nous avons pu constater qu'un certain nombre de nobles de souche précommunale, bâtissait ses maisons à l'époque en question. Ceci nous fait croire que c'était à la suite de l'obligation que leur imposait le statut d'habiter la ville 6 mois par année. Venise un peu plus tôt — en 1420 — était revenue à Hvar pour la 3me fois, et voulait probablement s'assurer du côté de la vieille classe dirigeante, qui avait mal reçu la rédition de 1278. L'ancienne noblesse était restée en quelque sorte opposée aux patriciens de provenance urbaine, dont le conseil étendit en 1278 son pouvoir dans l'île, en éliminant l'ordre précommunal gentilice et féodal, en lui substituant sa propre féodalité, tout en pactisant avec une partie de l'ancienne noblesse, en la faisant entrer dans le conseil.

La tendance visible de peupler la ville (ut *civitas populaverit*) conduisit le conseil à favoriser l'immigration. Le courant immigratoire le plus fort venait de la côte, et de Raguse (qui nous donnait les artisans), de sorte que — ce que prouvent aussi les noms propres et de famille — la ville était au point de vue national aussi pure qu'elle l'est maintenant.